

Národy a nacionalismy

Ladislav Hejránek

This serves as a preparation for the final document:

[Národ a nacionalismy. Úvahy o roli idejí a ideologií](#)

This is a response to the following document:

[Fenomén nacionalismu a mondializace kultury](#)

jedná se o přípravu k tomuto výslednému dokumentu:

[Národ a nacionalismy. Úvahy o roli idejí a ideologií](#)

jedná se o reakci na tento dokument:

[Fenomén nacionalismu a mondializace kultury](#)

- ◆ článek | přípravné poznámky, česky, vznik: 11. 3. 1993
- ◆ article | preparatory notes, Czech, origin: 11. 3. 1993

Národy a nacionalismy [1993]

Žijeme v době nemalé nové vlny nacionalismů. Mnozí lidé tomuto postmodernímu mytologismu¹ podléhají, ale naproti tomu zase jiní se mu chtějí ubránit, a to nejen v sobě, ale i vnějšně, společensky, politicky, dějinně. Upadají přitom někdy do jiné, opačné fikce, když totiž národy a národnosti popírají, když je považují za cosi pouze vymyšleného a tudíž ve skutečnosti neexistujícího, nereálného. Takovým popíráním nelze žádný mytologismus (a nebylo lze kdysi ani starý mýtus) vyvrátit ani jinak porazit. Příznačná je takřka všeobecná neschopnost pochopit, o čem jde, a její nutný důsledek, totiž bezradnost před touto hrozbou, která byla ještě po druhé válce považována za jakousi nákazu, postupující ze Střední Evropy resp. z Německa na Východ, a jen dočasně zastavenou na marxismu založeným sovětským impériem, zatímco nyní právě po rozpadu tohoto útvaru (a dokonce ještě dlouho před ním) ohrožuje řadu zemí západoevropských. Nezbyvá, než se znovu a znovu pokoušet proniknout k podstatě tohoto nežádoucího, ale zároveň pozoruhodného fenoménu, který nepochybně poznamená ještě nemalou část příštího století a možná dokonce tisíciletí. Není divu, že je tomuto tématu věnována celá řada mezinárodních konferencí, kongresů a sérií přednášek, nemluvě o knižních a časopiseckých studiích.

Prvním, byť za daných okolností do jisté míry heuristickým předpokladem věcného (realistického) přístupu k tomuto relativně novému, tj. historicky nedávnému fenoménu je uznání, že národy jsou skutečností, nikoliv fikcí. Ale to vůbec neznamená, že jsou „od přírody“ to nám jen sugeruje slovo „národ“, latinsky *natio*. Nesmíme se proto nechat jazykem mást a navzdory tomu, co nám napovídá, si budeme dobře vědomi toho, že nikdo nemá svou národnost od narození, nýbrž že to je záležitost společenská, tudíž nepřirodní, a zejména tedy věc učení a poučení, výchovy a vzdělání. Zároveň však platí, že člověk si nevybírá, do jaké kultury a do jaké společnosti se narodí. V tom smyslu lze říci, že žádný člověk se sice nerodí vybaven svou národností resp. příslušností k určitému národu, ale že se do určitého národa, tj. do určité národní společnosti rodí. Musíme však zase pamatovat, že ani sama národní společnost není dána přírodou (i když na ni má příroda zajisté také jakýsi vliv), ale především kulturou. Zejména v Evropě se (pokud jde o starší usedlíky) přírodní, tj. genetické, biologické a pod. odlišnosti velice setřely a ještě dále stírají, zatímco nápadné naproti tomu zůstávají rozdíly mezi tzv. lidskými plemy či rasami. Zejména v evropských podmínkách (ale nejen tam) však dochází k rozostření i nových rasových rozdílů a v budoucnosti musíme počítat s tím, že biologické rozdíly mezi lidmi budou hrát stále menší a okrajovější úlohu. To však vůbec neplatí pro odlišnosti národních (a také náboženských) kultur; vztahy mezi různými kulturami jsou bytostně jiné než vztahy mezi rasami.

Ačkoliv však národy nejsou fikcí, ustavily se díky fikcím a na základě fikcí. Je tu však zapotřebí určitého pojmového vyjasnění. Ve starších dobách doložené slovo „národ“ znamenalo něco hluboce odlišného od toho, co totéž slovo znamená dnes. O národech v dnešním pojetí nemůžeme mluvit před vznikem nacionálních ideologií. U nás (a vůbec ve střední Evropě) je chápání národa hluboce ovlivněno především německou ideologií Herderovou. Celé naše tzv. národní obrození je motivováno a dokonce nesené herderovstvím. Ani Masaryk se ještě nebyl s to od Herdera docela odpoutat, přestože jej viděl značně kriticky. Obecné povědomí je u nás stále ještě hluboce ovlivněno Herderem, ovšem aniž by si toho lidé byli náležitě vědomi. Právě naopak se toto zvláštní, divné pojetí národa považuje za samozřejmé, a to bez jakékoliv nejen kritické, ale vůbec jen historicky poučené distance. Nacionální resp. nacionalistická fikce spočívá na mylné reinterpretaci „přírody“, která na sebe bere funkce Prozřetelnosti resp. Boha. Národy jsou od přírody, tj. od Boha, a mají tedy na světě své zvláštní místo, smysl a poslání. Jednou závažnou složkou tohoto poslání je vytvořit národní stát. Herder vytýká západnímu typu států, že jejich původ je nepřirozený, protože jsou založeny na moci a na násilí.

I když nacionalismus představuje ideologii, jejíž některé kořeny jsou mnohem starší, můžeme o něm jako o plné skutečnosti mluvit teprve od druhé poloviny, event. od konce XVIII. století. Jeho vznik je úzce svázán s industrializací a zejména s jedním jejím povážlivým důsledkem, totiž s vykořeněností

¹ Termín „mytologismus“ si vypůjčujeme od Landsberga, a adjektivum „postmoderní“ má naznačit, že jde o příznak asi definitivního skoncování s posledními zbytky osvícenství.

širokých mas vznikajícího proletariátu, a na druhé straně s potřebou nové vládnoucí vrstvy, mít k dispozici vhodnou ideologii, která by na jedné straně překlenula jinak nezbytné společenské rozpory a na druhé straně dovolila vytvořit klima jakéhosi souručenství bohatých i chudých: všichni jsme jedna rodina, jeden národ. Tomu jde zase vstříc potřeba identifikace s něčím či někým, která je zvláště naléhavá u otřesených, zviklaných a vykořeněných. Tato potřeba ztotožnění s něčím nebo někým je prastará, ale v uvedené situaci vzniku širokých mas lidí, kteří ztrácejí domov a kořeny a jsou vystavováni nejtvrdějším životním rizikům, znovu ožívá v dlouho nebývalé mohutnosti. Prvním velkým prahem tu kdysi bylo vykročení z rámce přírody a přírodnosti, kdy se člověk začal přírodě odcizovat a kdy mu naopak příroda už nedovedla nadále poskytovat potřebnou oporu, jakou poskytuje i těm nejvyšším zvířatům (např. v instinktech, tzv. akčních systémech apod.), a kdy právě mýtus a později náboženství představovalo jakýsi surogát této pomoci, který se však časem rozvinul až nečekaně sofistikovaným způsobem. Mýtus však dohrál svou celkově integrující úlohu, když se z jeho světa postupně emancipovala stále rozlehlejší sféra profánního života, a musel dočasně ustoupit divnému kompromisu životní schizofreničnosti, které říkáme náboženství a která je charakterizována jakousi zvláštní rozlomeností lidského světa i života na dvě od sebe více nebo méně oddělené oblasti toho, co je všední, světské a méně důležité, a toho, co je sváteční, posvátné a vposledu rozhodující. V obou oblastech mělo mimořádný význam napodobování pravzoru až identifikace s ním. Od té doby se lidé učili organizovat různá menší i větší společenství zaváděním pravidel a řádu, opírajících se o mýtus a později náboženství. Z politického hlediska mělo náboženství stále víc jakoby jen pomocný, instrumentální smysl, ale všude, kde docházelo z jakýchkoliv příčin či důvodů ke společenským otřesům a k rozpadu pořádků, tj. kdy lidé byli znejistěni a hluboce bezradní, zůstávalo právě náboženství jejich poslední oporou. Je to tím, že mýtus a náboženství nejsou produktem společenského života, ale mají samostatné a hlubší zdroje (což pochopitelně neznamená záruku jejich trvalé funkčnosti, jak hned uvidíme). Právě z tohoto důvodu nelze lidské společenství chápat jako pouze komplikovaněji strukturovanou smečku či stádo, i když vzorce lidského chování leckdy značně připomínají obdobné vzorce animální (jak nám opětovně připomínají etologové).

V evropských dějinách došlo k zvláštnímu duchovnímu a myšlenkovému „procesu“, který bývá nesprávně interpretován jako jakési upadání, vychládání náboženského citu či vnímavosti, ústící do jednoznačné a naprosté převahy profánního světa nad světem sakrálním; nejčastěji se mluví o procesu sekularizace. Značnou úlohu mělo v tomto procesu zejména v určitých údobích evropských dějin ono řecké „osvícenství“, které velmi vyostřeně, ale poněkud naivně stavělo do opozice proti mýtu a mytologiím tzv. LOGOS. V novodobých evropských myšlenkových dějinách nabyl tento protiklad podoby zvláště problematické, když řecký LOGOS byl redukováně pochopen jako ratio nebo přímo jako racionalita. Omezenost a nedostatečná nosnost tohoto k redukcionismu tíhnoucího převážně kontinentálního (karteziánského) principu byla dost brzo a potom stále důkladněji (byť pouze částečně a někdy vadně) rozpoznávána v anglosaské tradici, proti rozumu zdůrazňující význam zkušenosti, ale nikdy to nebyla oponentura dost filosoficky efektivní, aby znamenala průlom. Všechny podstatné proměny kontinentální tradice, k nimž pod vlivem empirismu došlo, musely být podniknuty mysliteli, kteří dosavadní nedostatečnosti racionalistické tradice podrobili lepší, hlubší a detailnější racionální analýze a revizi. Theologové a náboženští myslitelé se pokusili sporu nejednou využít tím, že se proti příliš rigidnímu racionalismu, jevícímu vždycky tendence k distanci od lidové zbožnosti a „obecné“ náboženskosti, odvolávali na jakousi „náboženskou zkušenost“ nebo dokonce „metafyzickou zkušenost“, ale byla to vždy jen obrana a pouhé stavění hrází příliš sebevědomému rozumu, ale nikdy pozitivní pokus o lepší, důkladnější, filosofičtější racionalitu. Tak se stalo, že v druhé polovině novodobých evropských dějin, kdy na rozumu a přírodovědě postavená technika začala pronikavě ovlivňovat společnost nejen v podobě industrializace, ale také ve zmíněné již podobě masového vykořeňování a vytrhávání takřka všech společenských vrstev z kontextu dosavadních tradic, zcela chyběly dostačující prostředky k nějaké nové integraci na odlišných, i v nové situaci účinných základech. Jen částečně a málo úspěšně se do práce pustily nemnohé okrajové křesťanské proudy v rámci některých církví nebo i mimo takový rámec; je třeba jim přiznat, že nejednou vykonaly pozoruhodnou práci a že měly nezanedbatelný vliv na pozdější theologickou reflexi nové situace.

Rozhodně však mnohem větší vliv měly různé relativně nové ideologie, z nichž jako nejvýznamnější a také nejproblematictější (protože nejnebezpečnější) se ukázaly různé nacionalismy.

* * *

Nacionalismus je velmi zvláštní ideologie, jejímž (téměř vždy nekritickým) přijetím člověk jí postižený předstírá sám sobě i jiným, že se identifikuje s něčím, co je dáno od přírody, a zastírá zároveň sám sobě i jiným, že to je umělý výtvor, založený právě na oné ideologii. Rád bych tu tak trochu po vzoru „špióna v božích službách“, jak sám sebe nazval Søren Kierkegaard, tedy civilněji řečeno po vzoru onoho odhalovatele toho, „jak to s námi doopravdy je“, nechci nic víc a nic jiného než vyjasnit právě uvedenou okolnost a vzít ji vážně, i když už je (údajně) vyjasněná a přestává (údajně) být ideologií (také proto, že u nás už to nějaký čas nikdo takto nestaví). Má otázka pak zní: je možné být národovcem (nacionalistou) a vědět, že ten národ, s nímž se identifikuji, je mým resp. naším společným výtvorem? Že není ničím daným, ale že je pro nás pro všechny úkolem? Že se tedy nesmíme s tímto národem jen ztotožňovat, ale že jej musíme spolukonstituovat, tj. podílet se aktivně na jeho životě a tedy i proměnách? Hlásit se k nějakému národu znamená přece závazek, že učiníme ze své strany všechno pro to, aby to byl národ vynikající, mezi nejlepší z ostatních se řadící, ale také pro ostatní národy vysoce zajímavý a atraktivní, v tom nejlepším smyslu pionýrský, tj. klesající cesty k novým metám tam, kde ostatní se ještě neorientovali a nevědí si momentálně rady. Zajisté, vím, že takto si to málokdo uvědomuje či přímo formuluje. Ale jsem si jist, že nikdo nebude chtít tvrdit, že se ke svému národu hlásí jen pro jeho minulost, že na jeho budoucnosti mu nezáleží a že mu je jedno, bude-li „lepší“ nebo „horší“ ve srovnání s jinými národy, protože to všechno stejně záleží na síle subjektivního citu k němu, na lásce k národu a na oddanosti k němu, pro něž neexistují žádná objektivní měřítka, apod.

Pak ovšem už zůstává jen jediná otázka: proč zdůrazňovat národ a národnost, když jde o cestu, schůdnou i pro jiné, ano pro všechny? To měl právě na mysli Masaryk, když prohlašoval, že česká otázka je otázka světová, anebo to není žádná otázka vůbec. Spolukonstituovat vlastní národ znamená nutně přemýšlet a hovořit, diskutovat o národním programu. A tento program má a musí být přijatelný i pro další národy, vposledu pro kterýkoliv národ. Čím se od sebe jednotlivé národy liší tak, že prostě pomalu nebo rychle nesplynou? Jistě ne rasou, neboť též rasa se dělí do mnohých a různých národů. Kultura není ničím národním, protožew tu mohou jiné národy přebírat. Zbývá jedině jazyk. V dějinách můžeme sledovat jak vzepětí jazyka k nejvyšším vrcholům, tak naopak úpadek jazyků, rozdělení jednoho jazyka v mnohé (např. latiny v románské jazyky), ale také splynutí dvou nebo více jazyků (angličtina je takovou jazykovou směsí až konfuzí, aniž by to bránilo zrodu největších básní horší to je s filosofií). Pro nás filosofy je ovšem nejzajímavější a tak nejsvědňější jazyka, který dovoluje sestupovat ke kořenům a nacházet tam cenné poklady. Takový jazyk není mnoho, ale jedním z nich je čeština. Kvůli tomu však nemusíme ustavovat národ, staší nám dostatečně veliká skupina lidí, dobře „ovládajících“ takový skvělý jazyk, nebo snad přesněji a lépe: schopných dobře o takový mimořádný jazyk pečovat.

9.06

Globalizace je technicko sociální fakt, ale nikoliv fakt kulturní, a už vůbec ne kulturní a duchovní program. Tak jako dítě se může stát člověkem osobitým, jedinečným, ne-sériovým jen tenkrát, když má kolem sebe osobité a jedinečné lidi, vůči nimž se může stát čímsi odlišným a které tedy v žádném smyslu nemusí jen napodobovat a o takového ne-sériového, ne-masového, nikoliv znivelizovaného člověka musí každá společnost stát tak nebo alespoň velmi podobně se to má s národy. Jen ve vztahu k jedinečným a osobitým národům, tj. národním programům, může mladý národ vyrůst v něco či někoho, který má váhu a cenu nejen pro sebe, ale také pro ty druhé. Jedinečnost je přece vždy jen něčím relativním, zejména však přechodným, dočasným je-li něco opravdu cenné a žádoucí, každý se to pokusí napodobit nebo sám toho dosáhnout (což je mnohem lepší). A tak chce-li nějaký národ být zajímavý a atraktivní stále, musí se hýbat, a to jest kulturně, myšlenkově, duchovně hýbat, musí sám sebe překonávat, nevracet se jenom ke své minulosti, ale jenom navazovat na to nejlepší z ní a od

ostatního se odvracet, pokud to nemůže sloužit čemusi novému, vyššímu a lepšímu. Tak jako věda nebo filosofie nebo umění musí jít stále kupředu a nevracet se jenom ke klasikům ovšem nezapomínat na ně a měřit na nich hodnotu vlastní, aktuální tvorby tak musí také každá národní či spíše jen jazyková společnost usilovat o hledání a nalézání nových cest a ne o pouhé udržování a oprašování toho, co bylo.

9.07

Globalizace tedy vůbec nemusí být viděna jako nebezpečí pro národy a vůbec pro všeho druhu kulturní, myšlenková a duchovní společenství, nýbrž právě naopak jako obrovská příležitost pro to, aby se všechno pro lidstvo závažné a důležité zachovalo tím, že se bude moci a muset měřit se vším ostatním. Smysl národů a národních společností není nějakou jejich vnitřní záležitostí, ale je buď univerzální anebo to žádný opravdový smysl není, je to „smysl“ jen přestíraný. Bránit se globalizaci by znamenalo jen orientace na Kunvaldy a na ghetta. Ale protože globalizace může být mnohdy spojena s tendencemi nivelizačními a veškeré jedinečnosti nebezpečnými, je třeba myšlenkově uchopit a pojmově vymezit příčiny tohoto nebezpečí. Ty příčiny jsou spojeny s masovostí, která jednak vychází vstříc průměru a podprůměru (a tím ohrožuje nadprůměrnost, novátorství, odvážné experimentování), a na druhé straně buď vůbec likviduje elity nebo je ani nenechá vyrůstat, anebo tam kde je nutně potřebuje je bezohledně tlačí určitým směrem, který je obvykle pro společnost jako celek fatální. Nikoliv tedy globalizace, ale zmasovění ohrožuje osobité společnosti a tedy i národní společnosti. Podprůměrná národní televize v národním jazyku je proto větším nebezpečím pro život národa než vynikající programy v cizích jazycích. Nezáleží totiž na tom, aby přežily národy, ale aby přežilo to nejlepší z jejich kultury.